

ГАРМОНІЗАЦІЯ ЕКОЛОГІЗАЦІЇ МЕНЕДЖМЕНТУ АГРОФОРМУВАНЬ В КОНТУРІ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ: МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ВИМІР

ФУРДИЧКО О.І., Д.Е.Н., АКАДЕМІК НААН,

ГУДЗЬ О.Є., Д.Е.Н., ПРОФЕСОР,

ІНСТИТУТ АГРОЕКОЛОГІЇ ТА ЕКОНОМІКИ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ НААН УКРАЇНИ, М. КИЇВ

Розглянуто методологічні аспекти щодо гармонізації екологізації управління агроформувань в контурі інноваційного розвитку, здійснено моніторинг існуючих проблем у контексті реалій сучасного економічного простору, а також визначено передумови та запропоновані авторські підходи щодо їх вирішення.

The methodological aspects on the harmonization of ecological agricultural enterprises in the development of innovative circuit, implemented monitoring of existing problems in the context of the realities of modern economic space, and also the conditions and the authorized approaches to their solution.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Соціально-економічний розвиток агроформувань об'єктивно супроводжується зростанням антропогенного впливу на довкілля, що в свою чергу порушує його здатність до самовідтворення. Із зростанням темпів економічного розвитку в аграрній сфері продовжується процес деградації довкілля, збідніння генетичного фонду, виснаження природно-ресурсного потенціалу і як наслідок – відчутне погіршення якості життя сільського населення.

Переважно, такий сценарій змодельований недосконалими й суперечливими чисельними нормативно-правовими актами з охорони довкілля, та браком адаптованих до якісно нових умов сучасного економічного простору технологій та інструментарію екологізації менеджменту в агроформуваннях.

Застосування традиційних технологій менеджменту агроформуваннями свідчить про значне зниження їх ефективності щодо екологізації виробництва, гальмуючий вплив на природозберігаючу діяльність, застосування інноваційних екологоорієнтованих технологій тощо. Все це змушує розпочати пошук нових більш дієвих гармонійних важелів та механізмів менеджменту агроформувань в площині інноваційного їх розвитку та відтворення природного і життєвого середовища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичне обґрунтування окремих аспектів екологізації менеджменту та його механізмів, технологій і важелів знайшло відображення в працях таких відомих українських вчених як: В. Андрейцева, Т. Гаушкіної, Б. Данилишина, С. Дорогунцова, О. Веклича, О. Лазора, Л. Мельника, К. Ситника, В. Трегобчука, М. Хвесика, О. Шаблія, В. Шевчука та ін. Відмічаючи вагомий вклад існуючих наукових розробок, методологічні аспекти гармонізації екологізації менеджменту агроформувань в контурі інноваційного їх розвитку залишаються актуальними.

Цілі статті. З огляду на недостатність розробок з даної проблеми, метою цієї статті є визначення і обґрунтування дієвих заходів стосовно гармонізації екологізації менеджменту агроформувань у відповідності до запитів та викликів сьогодення.

Виклад основного матеріалу. Сучасна практика функціонування агроформувань України, близько сприймається в українському суспільстві і досить неоднозначно оцінюється, що переконливо підтверджує складний характер трансформацій в аграрній сфері і векторів їх розвитку.

З одного боку, сільське господарство, в кризових умовах виступило єдиним стійким сегментом економіки (виробництво обсягів продукції, за 2009 рік склало 104 млрд. грн., що на 0,1 відсотка більше ніж у 2008 році), який підтримував розвиток національної економіки у 2008 – 2009 рр.. Позитивна динаміка виробничих трендів сільського господарства в 2009 р., передусім, досягнута завдячуючи збільшенню виробництва м'ясної продукції. Обсяги тваринництва за рік виростили на 4,2 %, переважно за рахунок збільшення поголів'я свиней та птиці. При цьому, спостерігається тенденція до зниження поголів'я великої рогатої худоби, зокрема корів. Рослинництво стримувало динаміку розвитку галузі (обсяги виробництва за рік знизилися на 2,4 %). Хоча, у 2009 році зібрано 46.0 млн.т. зернових культур, що менше минулорічного врожаю (53,3 млн.т), проте є досить показовим. Серед провідних чинників, які сприяли нарощуванню темпів виробництва сільськогосподарської продукції, було, крім державної підтримки, рішення банків щодо пролонгації кредитів, залучених підприємствами агропромислового комплексу в минулі роки і надання нових кредитів. Натомість, обсяги кредитування банками підприємств агропромислового комплексу в 2009 році були скорочені порівняно з 2008 роком. Так, в 2009 році підприємствами АПК залучено кредитів в обсязі лише 5,8 млрд. грн, що майже в 3,5 рази менше, ніж у 2008 році,

Але, навіть у до кризовому 2007 р. на одиницю площі продуктивних земель вироблялося продукції сільського господарства на 37 %, а на душу населення на 32% менше, ніж у 1990 р. Урожайність зернових та зернобобових в Україні становить 85 % від середньосвітового рівня і, по меншій мірі, в 2 рази нижче, ніж у розвинених країнах. Великі комплекси з виробництва яловичини і свинини майже повсюдно припинили свою роботу. Помітна частина виробництва свинини і яловичини перейшла в особисті селянські господарства, де переважає ручна праця, сезонне

виробництво і незбалансоване годування. Більше 50 % продукції сільського господарства виробляють дрібні господарства населення.

Нині, повсюдно спостерігається низька економічна ефективність агроформувань, звуження сфери їх економічної діяльності, розповсюдження монокультуризації, недотримання сівозмін, формування нестійких і несприятливих агроландшафтів, екологодеструктивний тиск на земельні ресурси і навколишнє середовище, змушений імпорт продовольчого зерна, після активного його експорту, великі виробничі витрати, злет фінансових ризиків, зниження фінансової стійкості, втрата платоспроможності, спустошення і занепад сільських територій (частка безлюдних і деградуючих сіл більше 40 %), неймовірна бідність сільського населення

Вочевидь, пояснення цього, слід шукати в самому сценарії трансформації села – приватизація, через штучне банкрутство сільгоспідприємств, подрібнення їх і викуп за безцінь.

Здійснення глибоких перетворень аграрної сфери було викликано необхідністю розширення виробництва і поліпшення галузевого балансу. Після реформування переважно, новостворені агроформування мали розміри від 1 до 5 тис. га, а середній розмір фермерських господарств становив 92,1 га. Таким чином, використовуючи 42,4% сільськогосподарських угідь, вони виробляють більше 50% валової продукції сільського господарства, але їх фінансовий стан окреслюється низькими і нестабільними темпами розвитку, оскільки близько половини з них працює зі збитками.

Нині аграрній сфері притаманні значні диспропорції розвитку, які зумовлюються наступними обставинами:

сформовані досить нестійкі і несприятливі агроландшафти, з невеликою часткою природних елементів (висока сільськогосподарська освоєність території (69,1%), яка забезпечена за рахунок значно нижчої, ніж у світі частки лісів та лісовкритих площ (17,5%, тоді як у світі – 30%);

посилення масштабної деградації сільськогосподарських угідь, погіршення їх якісного стану, яке призводитиме до зниження продуктивності угідь, зниження обсягів і ефективності виробництва сільськогосподарської продукції;

нинішні орендарі, як правило, ведуть виснажливе землеробство, практично по хижацькому ставляться до землі: набула поширення монокультура з вирощуванням декількох комерційно привабливих культур – зернових (переважно пшениці і ячменю), соняшнику, ріпаку та сої; масове порушення сівозмін, вичерпання природної родючості (особливо стрімко розширилися посіви ріпаку у порівнянні з 1990 р. – у 10 разів, сої – у понад 7 разів, соняшнику – у понад 2 рази, частка соняшнику в структурі загальної посівної площі досягає в середньому 14-15%);

сільськогосподарські землі перебувають у критичному стані, їх якість постійно погіршується (протягом трьох десятиріч вміст гумусу в орних ґрунтах України знизився у середньому майже на 20%.);

значне варіювання урожайності, що зумовлено не лише погодно-кліматичними умовами (звично, з 5-ти років, принаймні, 2-3 роки несприятливі для сільськогосподарського виробництва), а й не забезпеченням належної культури землеробства, у тому числі необхідного поповнення поживних елементів ґрунту за рахунок внесення раціональних доз органічних і мінеральних добрив, недостатньо жорстким дотриманням технологічних та екологічних вимог (урожайність зернових і зернобобових в Україні становить 85% середньосвітового рівня та, принаймні, в 2 рази нижча, ніж в розвинених країнах);

звуженість сфери економічної діяльності в сільській місцевості, що спричиняє низький рівень продуктивної зайнятості і трудову міграцію населення. Практично для кожного другого зайнятого сільського жителя єдиним місцем прикладання праці є неформальний сектор економіки, передусім власне особисте селянське господарство. Останнє ж через техніко-технологічну відсталість і фактичну виключність з системи регульованого (в різний спосіб підтримуваного) сільськогосподарського виробництва неприйнятне як сфера діяльності для осіб активного працездатного віку (за роки ринкових трансформацій кількість сіл, де відсутні будь-які суб'єкти формалізованої господарської діяльності, збільшилась із 5 до 14 тис. (у 2,8 рази), частка останніх у загальній кількості сільських населених пунктів досягла 49%, понад 40% сільських жителів, які працюють на підприємствах і в організаціях, зайнято за межами своїх поселень);

бідність сільського населення: рівень його добробуту залишається загалом нижчим, ніж у до кризовий період (1990 р.) , і нижчим, ніж у міських жителів (у 2007 р. частка витрат на харчування в структурі сукупних витрат сільських домогосподарств становила 59,3%, міських - 54,3%; частка осіб, які отримували загальні доходи нижче прожиткового мінімуму у сільській місцевості – 37,5, у міських поселеннях – 25,4%);

погіршення доступу сільського населення до базових послуг (частка сіл з достатнім рівнем забезпеченості об'єктами сфери обслуговування зменшилась із 34,4% у 1991 р. до 18,6% у 2005 р., а частка сільського населення, що проживає у таких селах, відповідно з 70,4 до 48,9%, частка сіл, де немає жодного об'єкта сфери обслуговування, зросла із 10,5 до 20,8 %);

обезлюднення сільських територій: частка сільських адміністративних районів демографічної і поселенської кризи (райони, у яких впродовж останніх 3 років рівень депопуляції сільського населення перевищував 15 осіб на 1000 жителів, або частка безлюдних і деградуючих сіл у загальній кількості сільських населених пунктів була більшою 40%, зросла від 23,2% у 1991 р. до 34,3% у 2005 р.);

слабка інституціональна забезпеченість: недостатній рівень людського і соціального капіталу сільських громад; слабкість місцевого самоврядування на сільських територіях (в тому числі його фінансової і організаційної бази);

фінансова безпека агроформувань не стала предметом державної турботи: відсутня система державного контролю за цінами постачальників, практично припинені державні заходи з фінансової підтримки.

Водночас, сприятливі передумови розвитку агроформувань, які необхідно повною мірою використати, їх окреслимо як:

наявність резервів земельних ресурсів для нарощування сільськогосподарського виробництва, як екстенсивного, так і інтенсивного характеру (із 32,4 млн га ріллі у 2008 р. посівні площі займали 27 млн га, а 5,4 млн га – не засівалися, з них чисті пари займали 1,6 млн га, очевидними є резерви інтенсифікації агровиробництва на основі раціональної хімізації, меліорації і механізації);

можливості реалізації агроекологічної політики використання оброблюваних земель, інтенсифікації та подальшого розвитку аграрного виробництва; формування сприятливих агроландшафтів;

значний потенціал для масштабного вирощування екологічно чистих продуктів, а також продуктів харчування, традиційних для окремих регіонів (за даними Міжнародної федерації органічного сільського господарства (IFOAM), в Україні функціонувало 69 сертифікованих сільськогосподарських підприємств з площею відповідних угідь 234,5 тис. га, при цьому, виробничі затрати зменшуються на 24-30%: витрати пального – на 38-50%, мінеральних добрив – у 10 разів, отрутохімікатів – на 80%, амортизаційні відрахування – на 30%; продуктивність праці підвищується на 37-50%).

Формування і практична реалізація дієвого механізму Незважаючи на те, що аграрний курс все більше визнається вченими, спеціалістами та селянами спотвореним й збанкрутілим, він все одно залишається незмінним. Влада демонструє свою неорганізованість і безпорадність у питаннях його визначення та здійснення необхідних аграрних трансформацій. Така хибна практика щодо втілення аграрної реформи в життя дезорієнтує сільське населення, ускладнює розуміння ним становлення товарних відносин на селі і землі як товару. Все більш загострюються земельні проблеми.

Таким чином, аграрні трансформації, що здійснювалися за невмотивованим курсом та міфічним сценарієм, не досягли бажаних результатів, вони майже повністю зруйнували матеріально-виробничу, організаційну, управлінську структуру господарств, не сприяли їх модернізації та адаптації до якісно нових вимог ринкової економіки. Вони зруйнували інфраструктуру села, ліквідували численні установи культури, освіти, охорони здоров'я, а їх результати заклали фундамент для знищення самої можливості відтворення та розвитку аграрного потенціалу в Україні.

Нині можливість отримання переваг у вирішенні різноманітних проблем сталого розвитку агроформувань пов'язують з екологізацією їх менеджменту, що обумовлює активне використання стрижневих підходів такого менеджменту.

Екологізацію менеджменту агроформування, часто визначають, як систему „управління діяльністю підприємства, спрямовану на досягнення екологічних цілей, проектів і програм, розроблених на основі принципів екоефективності і екосправедливості” [1]. Таке звужене трактування екологізації менеджменту агроформування, не відображає його природи та сутнісних характеристик, тому більш доцільним видається його окреслити, як систему менеджменту, зорієнтовану на сталий розвиток агроформування, на підґрунті екологізації виробництва.

В аграрній сфері України екологізація менеджменту ще не набула широкого розповсюдження, незважаючи на те, що ще в серпні 1997 р. стандарти серії ISO-14000 були імплементовані шляхом затвердження Держстандартів України ДСТУ –ISO 14001-97, 14004-97, 14010-97, 14011-97 и 14012-97 [4].

Дослідження щодо практики екологізації менеджменту свідчить, що такий менеджмент багато в чому визначає можливість досягнення швидких результатів у рішенні екологічних проблем, очевидних для персоналу агроформувань, населення, громадськості, інвесторів, акціонерів, місцевої влади. Одержання швидких очевидних результатів у вирішенні екологічних проблем, у першу чергу, пов'язано з екологічним порядком на виробництві (порядок на виробничій площадці в цілому, у санітарно-захисній зоні, у робочих зонах і офісах, у складському господарстві, у розміщенні і видаленні відходів і т.п.).

Розтин літературних джерел [1-8] в царині впровадження різноманітних систем екологізації менеджменту засвідчує жвавий інтерес вітчизняних вчених означеним колом проблем і дозволяє розкрити стрижневі принципи, мотиви та позитивні сторони екологізації менеджменту.

Найменш розробленою залишається окреслення та формування фінансово-економічного механізму екологізації менеджменту та його важелів й інструментів.

Зазвичай, під фінансово - економічним механізмом екологізації менеджменту розуміється „система фінансово-економічних методів, важелів, форм і прийомів з управління заходами охорони, збереження, використання і відтворення природних ресурсів із відповідним правовим, нормативним, фінансовим та інформаційним забезпеченням” [5]. Його дія реалізується шляхом управління рухом фінансових ресурсів, складанням планових і виконавчих бюджетів, економічним та матеріальним

стимулювання процесів природокористування, матеріальним зацікавленням та відповідальністю за втілення заходів щодо екологізації агровиробництва.

Ефективність функціонування фінансово-економічного механізму залежить від якості управління його складовими [6]. Проте, сучасне дослідження проблем екології виявляє багато протиріч пов'язаних з екологічним менеджментом через фінансово- економічні механізми. Головними з них, є існування низки фінансово-економічних важелів впливу на природокористувачів, наприклад, податки, відрахування і платежі екологічного характеру, кредитування природоохоронних заходів, екологічний аудит і екологічне страхування, які не вирішують екологічних проблем агровиробництва. Накопичення цих протиріч веде до того, що в цілому екологічна небезпека в аграрній сфері зростає.

Кардинальним засобом зміни такої ситуації, є підвищення ролі фінансово-економічних механізмів екологічного менеджменту що потребує не стільки розробки нових методів і підходів, скільки модернізації існуючих регуляторів, адаптованих до принципово нових вимог економічного простору, поєднання їх примусово-обмежувальної та стимулюючо-компенсаційної природи. Саме цей шлях забезпечить більш сприятливі умови для природозбереження, а також для застосування екологічно безпечних технологій і методів господарювання агроформувань.

Адекватна оцінка природних об'єктів і ресурсів винятково важлива для схвалення обґрунтованих управлінських рішень щодо екологізації менеджменту. Нині, в умовах деформацій економічного простору на тлі глибокої екологічної кризи, еколого-економічна оцінка природних ресурсів є важливою для втілення вимог сталого розвитку. Концепція сталого розвитку передбачає збереження природних ресурсів, для майбутніх поколінь.

Однак, у більшості випадків, економічну оцінку природних об'єктів важко визначити через відсутність відповідних ринків і невиявленість суспільних уподобань. У застосуванні прямих методів оцінювання проблемою залишаються необізнаність агроформувань, низький рівень екологічної свідомості та недоліки методологічного характеру. Проте, навіть для вже отриманої економічної оцінки слушним залишається питання її адекватності, релевантності і транспарентності.

Для практичної реалізації концепції гармонізації екологізації менеджменту агроформувань в контурі інноваційного їх розвитку слід здійснити наступні заходи:

1) розробити стратегію екологізації менеджменту (грунтуючись на первісній оцінці впливу агроформування на довкілля, стратегія екологізації менеджменту являє собою заяву про свої наміри і принципи, пов'язані із загальною екологічною ефективністю, і служить підставою як для дії, так і для встановлення цільових і планових показників);

2) опрацювати плани щодо етапів впровадження екологізації менеджменту (планування має ґрунтуватись на окресленні екологічних аспектів, тобто на визначенні колишнього, поточного і потенційно можливого сприятливого і несприятливого впливу діяльності агроформувань на навколишнє середовище);

3) залучати працівників до екологізації менеджменту на всіх рівнях (для цього слід визначити відповідні системи стимулювання і мотивації екологічно релевантного поведіння працівників);

4) здійснювати контроль і коректування дій, що засновані на моніторингу і виміру основних характеристик операцій і видів діяльності, які можуть істотно впливати на навколишнє середовище.

Гармонізації екологізації менеджменту агроформувань в контурі інноваційної діяльності має сприяти: систематизації існуючих заходів екологічної діяльності; виявленню потенційних можливостей зниження екологічних витрат; підвищенню мотивації співробітників; підвищенню інноваційного потенціалу; покращенню відносин з владою; покращенню репутації і підвищенню конкурентоспроможності агроформувань.

Здійснюючи наведені вище заходи, задля гармонізації екологізації менеджменту агроформувань в контурі інноваційної діяльності доцільно включити наступні етапи в планування:

1) ідентифікація екологічних аспектів діяльності агроформування і правових вимог;

2) поетапне планування екологічної діяльності агроформування, визначення напрямків і завдань організації екологізації, вибір інструментів екологізації;

3) організація екологічної діяльності;

4) комплексна оцінка ефективності інструментів фінансово-економічного механізму екологізації менеджменту;

5) оцінка виробничої діяльності на підґрунті еколого-економічного аналізу.

Планування виробничої діяльності має ґрунтуватись на врахуванні екологічних аспектів та вимог нормативно-правових та регламентних актів, що потребує здійснення:

а) ідентифікації екологічних аспектів, які витікають з минулих, поточних і планових видів діяльності, продукції або послуг з тим, щоб визначити суттєві впливи на навколишнє середовище;

б) ідентифікації правових вимог, що застосовуються до екологічних аспектів діяльності, продукції або послуг.

Гармонізація екологізації менеджменту агроформувань в контурі інноваційної діяльності представляє собою заяву агроформування щодо своїх намірів і принципів, пов'язаних з його загальною екологічною ефективністю, яка служить основою як для дії, так і для постановки цільових та планових економічних показників. Впровадження екологізації менеджменту агроформуванням

здійснюється керівництвом і відображає його зобов'язання щодо підвищення ефективності та екологізації виробництва.

Імплементация екологізації менеджменту агроформувань потребує постановки мети, виробки завдань та відповідних програм.

Наступний етап включає вибір інструментів механізму екологізації менеджменту агроформувань і установку цільових та планових показників, які агроформування має досягнути.

Організацію екологізації менеджменту агроформувань доцільно здійснювати за наступними напрямками: визначення відповідальних осіб (підрозділів) агроформування; розподіл посадових обов'язків, повноважень і відповідальності; розробка процедур щодо прийняття екологічно значимих рішень; забезпечення необхідними трудовими, фінансовими, інформаційними і матеріальними ресурсами (включаючи діяльність щодо попередження надзвичайних екологічних ситуацій і діяльність в умовах таких ситуацій); визначення вимог до формування і ведення необхідної внутрішньої документації; організація взаємодії з основними зацікавленими в екологічних аспектах діяльності агроформування особами і сторонами (формальні і неформальні взаємодії); здійснення добровільної екологічної діяльності агроформуванням.

Важливою складовою екологізації менеджменту є контроль результатів і корегування дій, що передбачає проведення оцінки ефективності інструментів його механізму та екологоекономічної оцінки виробничої діяльності в цілому.

Оцінка ефективності фінансово-економічних інструментів механізму екологізації менеджменту агроформувань має бути комплексною і враховувати як кількісні, так і критеріальні якісні показники та індикатори. Оцінка виробничої діяльності має здійснюватись за допомогою еколого-економічного аналізу, складовими елементами якого є екологічні експертиза, маркетинг, аудит, діагностика та ситуаційний аналіз.

Враховуючи низьку мотивацію вітчизняних агроформувань стосовно покращення екологічної діяльності, слід відмітити, що використання оцінки ефективності фінансово-економічних інструментів механізму екологізації менеджменту агроформувань і оцінки виробничої діяльності, пов'язане як з досягненням поставлених цілей і можливістю екологізації виробництва, так і з покращенням і підвищенням результативності основної діяльності агроформування. Тому постає необхідність у подальших дослідженнях проаналізувати сучасні методики оцінок і визначити основні напрямки їх удосконалення.

Таким чином, використання основних методологічних підходів гармонізації екологізації менеджменту агроформувань в контурі інноваційного розвитку, сприятиме підвищенню ефективності діяльності агроформувань та їх сталому розвитку.

Висновки. В нинішніх кризових умовах економічного простору, для скорочення негативного впливу економічної діяльності агроформувань і збереження якості довкілля, безпечного для здоров'я населення, необхідно більш здійснювати гармонізацію екологізації менеджменту агроформувань в контурі інноваційного розвитку.

Практична реалізація запропонованих змін та заходів щодо екологізації менеджменту агроформувань забезпечить гармонійне поєднання економічних та природоохоронних інтересів і сприятиме досягненню сталого розвитку агроформувань.

Література.

1. Галушкіна Т. Екологічний менеджмент в Україні. – Економіка України. - № 6. – 1999. – С. 78 – 83.
2. Галушкіна Т.П. Экономические инструменты экологического менеджмента (теория и практика) – Одесса: Ин-т проблем рынка и экон.-эколог. иссл.-ний, 2000. – 279 с.
3. Долина Л.Ф. Стандартизація та метрологія у сфері охорони довкілля. Ч.1. Основи стандартизації та метрології. – Дніпропетровськ: Континент, 2004. –187 с.
4. ДСТУ ІСО 14001-97. Системи управління навколишнім середовищем. Склад та опис елементів і настанови щодо їх застосування. – К.: Держстандарт, 1998.
5. Лазор О.Я. Фінансово-економічні важелі реалізації екологічної політики // Збірник наукових праць Української академії державного управління. – К.: УАДУ, 2002. – Вип. 2. – С. 188 – 195.
6. Мишенин Е.В. Экономический механизм экологизации производства. – Сумы: НПП «Мрія-1» ЛТД, 1996. – 138 с.
7. Садеков А.А. Механизмы эколого-экономического управления предприятием. – Донецк: ДонГУЭТ, 2002. –310 с.
8. Савченко О.Ф. Економіко-управлінські проблеми охорони навколишнього природного середовища на агроформуваннях України: теорія, методологія, практика. – К.: РВПС НАН України, 2001. – 248 с.
9. Путь Украины к эффективному управлению окружающей средой. Обзор государственного финансирования защиты окружающей среды. – К.: Всемирный банк, 2002. – XXII – 57 с.